

NETT - 20

NETT - 20

NETT - 21

NETT - 22

NETT - 23

NETT - 24

NETT - 25

NETT - 26

NETT - 27

NETT - 28

ד. ההתיישבות בימי אלכסנדר השני

שנים של פורענות

מיד לאחר שוכנו מושבות הרסון ויקטרינוסלב לעבור לרשות החדששה של הוועד המפקח, החל גאן שוך בשיטתיות על תיקון כמה ליקויים לשיפור המצב. המנהל המעשי, שטמפל, שהיה אדמיניסטרטור מנוסה ומוסור, היה נוהג להיוועץ בענייני חקלאות והנהלה משק עם המומחים מבין המונוגיטם. מהם גם מינה כמפקחים בכל מושבה, במקום המפקחים הקודמים שהיו ברובם אנשי צבא בדיםו, ואם כי גם המפקחים החדשים לא היו לגמרי נקיים משנתא-יהודים ומגסות-דרות, היה בכך בכלל זאת שינוי לטובה.

במצב המשקם החלה התקדמות שעודדה קצת את המתישבים, אולם לאחר זה חזרו ופקדו פגעי הטבע בתכיפות, ולפי הדוחות של השנים ה們 סבלו המושבות בחרסון מגפות ותחלואיאידם ובבהמה. בשנת 1848 בלבד היו קרוב ל-6000 נפש בצדינה, קדחת ומחלות אחרות. ומהם מתו כ-1500. בית-החולמים והמרפאה שהחלו לבנות הודיעו לתרומות הנדיבה של הסוחר אפרת מאודיטה עדין לא הושלמו בעונת המגפות.

שנת הבצורת גרמה להאמרת מהיר החזיר וכן לדבר הבקר שכמעט הרס את ענפי החי. רובם של הסוטים והצאן כלו ניספו בדבך. רק כשליש מעדרי הבקר נשארו. ההתרוששות במושבות אילצה גם את הממשלה להוורות לפקידיה לנוהג בחסד ולא להקפיד בגביית המסים.

נוסף לפגעי הטבע היו גם הצלונות הרגילים שנגרמו בשל שגיאותיה והונחותיה של הפקידות. שטמפל, שביקר את מצב הדירות, קבע שמלחות רבות נגרמו בשל הקרה והטחוב בבתים שנבנו עוד בימיו של גלאדי והיו במצב התפוררות והתמוטטות. הוא פנה לשולטונות בדרישה לתיקון מיידי או לבנייתם מחדש. ושוב מינה קישילוב מפקח חדש (פקיד בכיר, סטראקוב) שיבדק ויחוווה דעתו. לאחר שגמ הפkid הבכיר אישר את מסקנותיו של שטמפל שהבנייה

הייתה רשותית ומחומר גרוע ובלתי מתאים, נשלח עוד מבקר ממהנדסי הרכבים לבקר במושבות בעניין זה. המנדס זה קבע שחולרי-הבנייה ואיכותם בעצם לא היו רעים כל כך, אלא שהיהודים לא היו יכולים להחזיקם בסדר ובנקון, ועל כן נחרשו...»

ומשלא הייתה ברירה למסילה, והתברר כי מוכרים לתקן את הבתים דרש קיסלוב, כדי לחסוך בתקציב התקינוני והבנייה, שהaicרים בעלי-הבתים ישתפו עצם בעבודה.

גאון דרש בתוקף לבנות מחדש את הבתים במושבות שניבנו עוד בזמנו של דמידוב, אולם העניין נידחה בשל מחסור בכספי שהי דרוש ללבון החמר. בין הבאים מלפני שלוש שנים לחרסון היו כמה משפחות מיוצאי פלך קובנה, ושר פלך קובנה שהיה אחראי להעברתם דרש מהוועד המפקח לחתם להם אדמה. הוועד המפקח בחר ב-24 המשפחות המתאימות ביותר ודרש בשביבן הקצתה מהמסילה, ואילו קיסלוב הציע להקציב להן מההכנסות המקומיות (החברת השטחים הרוזביים וכו') או לישבן בהדרגה. בשנת 1850 בנו 26 בתים במושבות יקטרינוסלב ליוצאי קובנה והם התישבו במשקיהם. באותה שנה פנו מאותים משפחות מאודיטה בבקשת שתיתנו להן אדמה. הם טענו שבدرיכם לחרסון לשם התישבות נתעכנו באודיטה. בירור אמיתיות דבריהם ומקום מוצאו הקודם של כל אחד היה כרוך בתרומות רבות, אולם מכיוון שהם התחייבו להקים את המשקים על השבונם הם, אף מוכנים היו לשולח 25 אנשים כדי להתחיל בהכנות הבניין והזרעה, נתה הוועד המפקח לאשרם, אך בغال הצפינה — נדחה בואם לזמן מה.

האור מkeit וידיעות מעניינות יותר על מצבח של ההתיישבות באוטן השנים הראשונות לחרסון. סקירותיו של איסלאבין מצאים במכתבים וסקירות של מציגים בא. איסלאבין, מזכירו האישי של קיסלוב בהן היה מוסר רשמי. בשובו לאחר כמה חודשי-סירוש הגיש דין וחשבון מפורט שהי בו הרבה חוראות על סקירותיהם והצעותיהם של קודמיו, אם כי בשינויים מסוימים. גם הוא, כקודמי, המליך על השגחה פגדנית מצד המפקחים המקומיים ועל עונשים חמורים לעצלים ולמנגנים את משקיהם.

במכתבו הראשון לkipislov (מה-13 ביוני, 1851) פרט ("מלוי להאריך, מפת קוצר הזמן של הביקור") את הסיבות שגרמו למלך הבלטי-מושכל שלהתיישבות היהודית, והן בעיקר: "אדישות ואיה-האמון מצד פקידות הפלך — מהבכיר ועד אחרון הפקידים; הסחבת התחכבות עם הפונים אל הלשכות, ובין הלחכות לבין עצמן; אהבת-הכצע של פקידים, מבין הנוכחים במוחדר; ואחרו — הקראעות הגורעים".

וכך כתוב איסלאבין:

„אנשים שהניבו מחת ואיזמל ואחזו במחרצה — לאחר שפיתה רגליים ממשרד למשרד וציפו במשך 4–5 שנים לאישור ואמצעתיהם האחרוניים פלו — קיבלו הקצבה של 50 רובל מהממשלה, ולפעמים אף עזירה זו לא קיבלו. על אדמה זיבוריית אשר גם אחריו عمل רב והשעטה הון יסודי רב לא הייתה מעניקה יבולים טובים מ אלה אף לאיפר מומחה, זה היה מקור התלונות מצד המתישבים כולם. מהם שעוזרו את חלוקתיהם, אחרים הסתלקו מלקלגן. ואילו עתה שורדים בקרב המתישבים: איד-אמון ופחד.“

איסלאBIN הצעיר להעמיד לרשות המתישבים והמוסלמים להתיישבות, ייחידות ראיות לעיבוד, מדריכים ומפקחים; וכן הצעות לגבי הסדר והמשטר בתוך היישובים.

דברי הבקרות של איסלאBIN על לשכות הפלכים עוררו תרעומת ותשובה מצד תלשוכות: כתוספות לסקירתו הכללית הביא איסלאBIN הוכחות; הוא ספר על תופעה כלית של שחבת הפקידות והמשדרים, ועל עובדות רבות של קיפוה המתישבים היהודים גם לאחר שהגינו להתקנות.

בציינו את איה-הסדר בבניין-הבתים הצבע איסלאBIN על כך שהפקידות הממשלתית לרוב לא נקפה אכבע בפיקוח. מובן שהבנייה הלקויה היתה גם תוצאה של דלות ועוני המתישבים. אך היה בידי הפקידות לעשות דבריהם, והוכחה לכך במעשו של ראש הלשכה בבוברויסק סולזוב, שסייע בבניין הבתים ובכך הועיל הרבה למתישבים. הוא בעצמו שכר את הפועלים והשgia על טיב העבודה המציא עצים במחדרים מוזלים — וכל בית מtower 39 שניבנו על ידו לא עלה יותר מ-27 רובל. לגבי הסוכם שהוקצב היה בכך חיסכון של 23 רובל על כל בית, ובכפסים אלו השתמשו לרכישת צרכי משק אחרים.

היחס מצד שכניהם, האיכרים הנוצרים, היה מדכא ובלתי-אהוד. היהודי העירוני, שלא קיבל הדרכה כל שהיא, היה מעורר בהם חזוק ולעוגם גינו את היהודים על שבלו את האדמה ושלחו את ברכם לדרעות בשדות היהודים. והשלטונות המקומיים לא שמו לב לתלונות.

בישובים מעורבים של יהודים ונוצרים נוצרו יהסים מתחום. הנוצרים התלוננו על היהודים שאינם נזהרים באש ומחזיקים עזים המחלות בגני הירקות. נוסף לכך היו רובם של יישובי היהודים שרוויים בפחד מפני בקורין המשטרת האזוריית, שבעדות הקהילות היהודיות היתה גבוהה מהם חובות מסוימות קודמיהם, מגiesta את בנייהם לצבא, אף כי לפי החוקה היו פטורים גם מחובות המסים וגם מגיסות לצבא מיום עלייתם על הקרקע. הפקידות, בזוזן, לא העבירה אותן ממיעמד העירוניים למעמד עובדי-אדמה.

הבעיה העיקרית בהתיישבות היהודים הייתה — כיצד להציג את היהודים לעבודת האדמה. בעיה זו ניתנה להפתר, אילו היו למתיישבים תנאים נאותים; אך עם כל רצונם הטוב של המתיישבים נתגללו הדברים כך שככל התנאים יהיו עשויים רק להשניא עליהם את חיים החדשניים. השלטונות שברו כי אפשר להציג את היהודים אל הקרקע ע"י כפייה ומשטר חמור: תקנות חמורות, פיקוח פקידותי, ועונשים קשים.

ביסודות התקנות של הממשלה לגבי ההתיישבות היה שלוש דרישות: שימוש היהודי יתנהלו בעבודה- עצמית, ובשעת הצורך יעוזו אך ורק בשכירים בני עם; שייסר עליהם העיטוק במתחר ובאוננות זערה לשם רוחותם; שיפתחו משק מעורב, ז"א מלבד פלהה גם גידול בקר, ירקות ומטעים. דרישות אלו נוכנות ביסודן, נהפכו לאחר עשרות שנים, בתנאים אחרים, לאבני-יסוד באידיאולוגיה של ההתיישבות העובדת בארץ; אולם בתנאי הימים היהו דרישות אלו אבסורדיות וחסרות-שחר, שהרי האנשים אשר באו אל היהודים בדרישות אלו היו בעצם בעלי אחזות-ענק, אדונים של אלפי צמחיים משועבדים. אף הליברלים שבهم היו רוחקים מהشكפות הדגולות בשווין סוציאלי, ובערך העבודה כיסוד אנושי. היהודים הפוטטים שבאו להתנחל בארץ חרטו ויקטרינוסלב חפשו מקורות מחייה ומרגוע, ולכך לא זכו כלל-על. איזה כוח יכול היה למנוע את המתיישב העני מלבדו חרפה לעירה על מנת להרוויח שם כמה פרוטות כדי להשיג מזון לפה הטע?

אמנם גם בעיובו הפרימיטיבי שהיה נהוג בימים ההם, יכול היה איך הרוץ ומסודר לבסם משק, לשלם את מיסיו ולהיות חיים ללא מחסור, אם לא חי רוחה. הממשלה קיottaה שהמתיישבים היהודיים יגיעו בהדרגה במשך שנים התישבותם להישג זה. אך החלו שנים רבות והמשיכם ברובם לא התקדמו, השדות נזרעו ועובדו איכשהו, אולם ענף-הבקר לא גדל, ירקות לא גודלו ועצים פרי לא ניטעו. המבקרים שנשלחו לבדוק את המצב וסקירות הרשות המקומיות מצינים قولם — ואף האובייקטיבים ביותר — שתנאי המתישבים קשים; אך הגורם העיקרי לכך שהmask לא התפתח היה היסוד האנושי.

אין לומר שלא היה קורתוב שלאמת בכל הביקורת האמורה; כי אכן לא בבח אחת השתחררו היהודים מההרגלים הקודמים. שלא כמו-מתיישב הנוצרי, אשר גם בשעת צרה ומצוקה חיפש UBODEה רק כ舍יר בעבודה חקלאית או בעבודה פיזית אחרת, ידע היהודי להיאחז בפרנסות-האויר כגון רוכחות, וובנות. במשטר הפיאודלי של הימים ההם "הבינו" אנשי השלטון שאת "התכוונות היהודית" יש לעקור על ידי משטר חמור, פיקוח קפדי והגבלת חופש התנועה, גאן בתור ראש הוועד המפקח על ההתיישבות בנובורוסיה, היה הראשון

שניות לטפל במתיישבים היהודים בדרך של תיוקנים קונסטרוקטיביים. אמן גם הוא גרס את דרישות הממשלה, אך כדי להגישן בהר במקחים מבין החקלאים ולא במקחים אדמיניסטרטיביים; תפקיד המפקחים היה להדריך את האיכרים בכל ענפי המשק, למלמדם סדר, להשיג להם שתיל-יעצים ולהדריכם בטיפולם. הוא גם הקפיד מאי שבתי המגורים יהיו בניוים כהלה, מרוחקים ונאים בצורתם וכך שם לב לכך שתהיינה גינותינו סביבם.

על פי הצעתו הושיבו בש' 1858 במושבות היהודים 145 איכרים גרמנים.

על-מנת שימושו דוגמה חיובית ליהודים. במשך השניים הלה במשקי המתישבים היהודים התקדמות ניכרת, בעיקר הודות לדור ההמשך, שהסתגל לעובדה; בכל מושבה היו כבר בעלי-משקים יפים: במשקיהם של חלק מהמתיישבים התפתח ענף הבקר, גודלו ריקות, ניטעו עצים, ואלו משקים אחרים היו מזומנים, ובועליהם סבלו מחסור ושאפו לנדוד לערים בהן אפשר היה להשתפר משה.

אחר שביקר בעצמו במקומות ההתיישבות, הצעיר איסלאבין החלק את המתישבים לאربع דרגות. להעניק הטבות והנותן למציניהם ולעודד בעלי-משקים שמצבם ביןוני שיתקדמו ויגיעו לדגנה א'. לעומת זאת, למשתיכים לדרגות הנמוכות הצעיר איסלאבין להתריחס בחומרה ולהרבות בעונשיהם.

הצעותו של איסלאבין האorigינליות שהוגשו לפטרונו והועברו לדיוון לשאר האינטנסיות (כגון "עד היהודים" ומעצצת המיניסטרים) לא אושרו ממשום-מה סופית; אף-על-פי כן היה בה עניין. לפחות נחשבים בדרגה ראשונה מתישבים בעלי משקים מפותחים, שיש בידם כל מכשירי החקלאות, בהמות העבודה ומנגנון המשק במידה מספקת. והם מעובדים את שדותיהם ללא לחץ המפלחים; שטח הפלחה שלהם לא פחות מ-8 דיסיאטין, גדרירותם לא פחותה מדייסיאטין וחצי, לחורף מוכנים אצלם הציר וקש במידה מספקת, בתיהם במצב תקין, וסבירם נטוועים לא פחות מ-15 עצים; התנוגות טוביה: ממוסעים כלפי הרשות המקומית, גרים בקביעות במושבה ובאזורם ממנה הם חוררים למועד הנקוב בראשון, ומסיהם מוסליקים בסדר. בדרגה שנייה נחשבו מתישבים, משקיהם מעובדים יפה, אך לא במידה ובхаיקף שמצוינים את בעלי דרגה א'. ואורה היהם וה坦וגותם הם ללא פגם לפי קנייה-המידה שצוינו לעיל. בדרגה שלישית נכללים אנשים מהוגנים באורח-חיהיהם, ממושמעים ומשלמי מסים אך משקיהם אינם מפותחים כראוי; בדרגה זו נכללים אלה המעובדים רק דייסיאטינה פלהה, פחות מהצי הדיסיאטינה יrokeות, ואין להם מבנים לבתנות, וסבירם בתיהם לא ניתנו עצים. על הדרגה הרביעית נימנים אנשים שאין להם בתנות-עבדה ומכשר-חקלאות, או שהם מזומנים; שיעיבוד שדותיהם רשלני, בתיהם אינם במצב תקין, והם לקויים בחוסר נקיון וסדר; אנשים הוווצאים את המושבה ללא רשות, ואם יצאו בהיתר אינם מקפידים לחזור למועד הנקוב.

כמו כן נמנים על סוג זה אנשים גסידריה ומחזאים שאינם נשמעים לרשות המקומית, מפגרים בתשלום מסיהם, וכדומה.

לפי הצעת איסלאבין, רשאים להיבחר כראש-הכפר ונבחרי-הנהלה רק איפרירים משתי הדרגות הראשונות, איפרוי הדרגה השלישית יכולם להיבחר לתפקידים פחות חשובים, ואלו איפרוי דרגה רביעית מושלים כל זכות לבוחר ולהיבחר. בעלי שתי הדרגות הראשונות — פטורים מהם על ארמות-המרעה והציבוריות: בעלי דרגה א' עבור 20 ראשי-כבר ו-45 ראשי צאן. בן מותר לבבעלי הדרגות הראשונות להשתמש בעבודה שכירה (של יהודים) בשעת הרוחק, מה שאסור לאיפרוי דרגה ג' החייבם לעבד הכל בעבודה עצמית.

עבור גניבת החזפה, איזיצות לאנשי הרשות ויציאה העירה ללא רשיון — עונשים כל בעלי הדרגות במסר או בעונשי גוף ומורדים לדרגה נמוכה יותר. אולם איפרוי דרגה ד' עונשים גם עבור רשלנות בעבודה; עונש ראשון במסר מקומי לimenti אחדים או עונש גופני; ואם פיגר האיש שלוש פעמים לחזור למושבה בהתאם למועד התקובל ברשיון — דיןו במסר משך כמה חדשים ונאר מסירה לצבאות.

על רבניים ומלמדים

איסלאבין סבר, כי סיבה יסודית לא-הסתגלותם של היהודים לחקלאות היא החינוך הדתי-канאי שנוטנים להם הרבנים וה"מלמדים". הוא סבר כי ההנאה הדתית פירשה את חוקי ישראל לאחר שהוגלו מארץ מולדתם בהתאם לנוחותה ותועלתה, מתוך אהבת-בצע וייצור-השתלחות, ופירורשים אלה מזיקים ביהود לגביו עבדות-האדמתה, בולתת ביותם היא עמדתם לגביהם ישראל. שני החגיגים החשובים ביותר — חג המצאות וסוכות — חלים בעונות העבודה החקלאית הבוערת; והנה במקום אשר במולדתם היו הוגגים בשמותם ימי החג רק ארבעה ימים ובחול-המועד היו עושים בכל מלאכה — עתה מתבטלים גם ביום חול המועד, ובבדיקה בעונה של הקמת השדות לtbodyות חורף נמשך הגם כשלושים שבועות: ראש השנה, יומ-הכיפורים וסוכות.

איסלאבין הסיק מזה שייחס היהודים לעבודה הגופנית ולחקלאות יכול להיותן אם במקומות הרבניים יבואו רבניים משליכים יותר, שייחנוו את צאן-מרעיהם לאהבת-הטבע, לעובדה ולחקלאות, ולא יבלבלו אותם בדעתות קדומות ופסולות; וכן אם במקום "ה מלמדים" הנקנים יבואו מורים משליכים שייחנוו את הילדים בכתיב-ספר בשפת המדינה וירחיבו את תוכנית הלימודים הכלליים.

איסלאבין הבין היטב שלא בפקודה מגבוה או בהנוגת משטר חדש בחזוקה – היד תושג מטרתו וכי יש לגשת לפתרון הבעיה בכל הזרירות ואורדר-הרבות. הרבניים, עם כל השפעתם הרעה, בקיאים בפירושיה התורה והתלמוד והעם רואה אותם כמנהיגים רוחניים. החלפתם ברבניים צעירים ומשכילים עלולה לעורר תגובה שלילית. מלבד זאת, לא רבים היו עדין מסימי בתיכון-המדרשה לרבניים ומורים אשר בווינה ובזיטומיר*, וכן מועטים הצעירים המשכילים שככלו

לכהן כמורים בכתיה הספר. מותך אמונה בכוח השינוי בשיטת-החינוך, הצע איסלאבין להעניק לרבניים המשכילים מוסמכי-המדרשות בזיטומיר וווינה, חלות קרקע לתוספתם לשכרם, בהם יעבדו בזמנם הפנווי וייעזרו בשכירים מאנשי-המושבה. הרבניים גם יהנו משיחור מסים במשך 10 השנים הראשונות, וuisוקם בחקלאות ישמש

דוגמה לאוכלוסייה היהודית וביחד לנער. איסלאבין לא חשב, כאמור, לחולל מהפכה בכת-אחדת, ולא אסר על המלמדים להמשיך בהוראה בשיטתם הם; אולם אסר בכל חומר הדין את לימודי "החדר" בכתיה "מלמדים"; הוא הדגיש במוחך שבכל מושבה ניתן למצוא בית פנווי במרתון חינוך והוראת

כדי שתהיה איחדות בהקמת בתי הספר ותיום בפקוח עליהם, הצע איסלאבין להטיל חובה זו על הוועד המפקח של ההתיישבות בנובגורוד. אולם מחשש של אי-הבנה בין הרשות המפקחת לבין האוכלוסייה, הצע איסלאבין למנוט למטרה זו איש יהודי בעיל-השכלה ומתקדם, שיישמש כיועץ ליד הוועד המפקח; האיש שהוצע היה הרמן-ברנאנרד גרוביץ, מייסדו ומגהלו של בית הספר היהודי באודיסה, בשנת 1826. (הוא גם ייסד בית-ספר בעיר אומן בשנת 1822).

איסלאבין שלל את קיומה של ה"ישיבה" במושבה רומנו-בקה, משום שימושו של אליה גם נערים יהודים מעיריים רוחקות. מציאות של "ישיבה" במושבה הקלאית עלולה הייתה הייתה לדעתו להפוך את הכפר החקלאי לעיריה טיפוסית מ-מחוז המושב".

הצעות איסלאבין הוגשו לשלטונות בפטרבורג לדין והחלtas ב-1856. בהרצאתו לפני המלך החדש, אלכסנדר השני, הדגיש הגראף קיסלוב, כי "הגבלות שונות מונעות את התמורות היהודים בתוך הסביבה". כתוצאה מהרצאה זו ציוה הקיסר (31.3.1856) "לבקר את כל התקנות הקבועות ליהודים,

* בשנות ה-40 נסדו ע"י שר ההשכלה אוברוב שני בתיכון-המדרשה לרבניים ומורים: בוינה ובזיטומיר. המפקח בבי"מ בוינה היה פון גרובר (נוצרי) והיוועצים לתוכנית הלימודים – אל. מאנדלשטאם ופרופ' ג. ליסונג, נתין גרמני. גם בבי"מ בזיטומיר הייתה הנהלה מורכבת מנוצרי ויעזים יהודים.

כדי לסגן לתכליות של התמורות אומה זו בישובי הארץ, במידה שמצובם המוסרי של היהודים מכשרים לכך".
היה זה המשך התפיסה שראתה חיזב רב בכך שהיהודים יימשו להتابולות וטמיעה בדרך של מתן זכויות מיוחדות, אולם שלא כבימי ניקלאי הראשון. ללא שיעבוד כלל, פיזי ורוחני.

"וועד היהודים" שדו בהצעות הנ"ל הגיע לכל מסקנה שרוב היישובים החקלאים בפלכיה המערב — מעתוי איכרים הם ; כל פערלה בשטח זה תתקל בקשימים כספיים, בעית המורים המתאימים איננה פשוטה, כפי שהוכחה נסיון בתי הספר הממלכתיים למען האוכלוסייה היהודית בעירם. "וועד היהודים" העדרף להציג למיניסטריון לנכסים-המדינה לשкол בדעתו, אם לא רצוי להסתפק בזמן הראשון בהקמת כמה בת-ספר במושבות חרסון ויקטרינוסלב, והוחזקם על חשבון קופת מס-הבשר". ואשר לשאלת אם לכלול בתוכניות הלימודים גם לימודי-דת, או להשאיר שאלת זו להחלטת ההורים — מצא "וועד היהודים" על סמן הנסיון של לימודי-הדות בת-ספר הממלכתיים בעירם לא גנחו את דעתם של ההורים היהודים. וזה היה הסיבה העיקרית לא הצלחת בת-ספר הממלכתיים. היהודים לא האמינו בהעתrobotות זרים בלימודיהם. על כן הגיעו הרשויות המקומיות למסקנה שמן-הרצוי להוציא בכללות לימודי-הדות מהתוכנית הכללית של בת-ספר הממלכתיים.

"וועד היהודים" אף הוא ראה את השפעת "המלמדים" פזוקה, אך הבין שככל עוד אין להם מחליפים הם הכהנים, והפסקת עכודתם תתרפה פאיסור לימודי-הדות ; ורק אחרי שיוכשרו ربנים ומורים מתאימים במספר מספיק, אפשר יהיה לפעול להרחקת ה"מלמדים".

כל המנסנות של "וועד היהודים" אושרו על ידי אלכסנדר השני ב-⁴ למאי 1859.

מושבות חרסון ויקטרינוסלב שוב במרכז

משהופסקה התיישבות היהודים בפלכיהם המערביים ע"פ' הצו הקיסרי בשלאי 1859, שוב הופנתה תשומת-הלב לאזרע המושבות היהודיות בחרסון ויקטרינוסלב. בשני פלכים אלה עדין עמדו לרשות המתנהלים החדשים כ-80 אלף דיסיאטין, עליהם אפשר היה ליישב מעל ל-2000 משפחות. שטחים אלה היו מוחכרים, לפי שעה, והכנסות דמי-החברה הוצאו למטרות שונות לטבות ההתיישבות הקיימת.

ראשית מעשה של מורה-ביבוב, בדומה לקודמו, היה לבדוק את המצב במושבות הקיימות ע"י שיגור של שליח מיוחד, רודני-צקי. אף שליח-מבקר זה אישר

בסקירתו ש„עבדות האדמה — עשויה להיות עיסוק קבוע של האוכלוסייה היהודית למורת זה שההסתגלות לעבדות והתמדה בה עלו לה בither מאמץ מאשר לאיפרים מלידה; זהה תולדת של הרגלי-ידורות והעדר הפוך להיאבק עם הטבע. הפקדים המטפלים בהתיישבות — עם כל חפצם למלא את רצון המוננים עליהם, לא היו תמיד ברננים וקפדיים באמצעים שנתקטו במילוי תפקידיהם.

„היהודים לא יכלו למלא את עבודתם החקלאית כראוי: כניסתם לעובדה זו נתקבלה מצד שכיניהם הנוצרים באיד-אמון, בבוז ולעג; זה החליש את בטחונם העצמי ואת פושרם להזיק מעמד.

„היהודים שהתיישבו בקרבת-ערים (הכוונה להתיישבות בפלכים המערביים) היו נתונים במאבק מתמיד בין דרישות-העבדה בנהלתם לבין הרגליהם וקשריהם עם בני עמם. ואלו היהודים שהתנווה בערבה (חרסן) רוחק מהערים חיו במאבק עם פגעי-האקלים: שננות בצורתי וחרבוני שדה, מכת הארץ, דבר הבקר וחוסר מים — קשיים לגמ לאיפרים מלידה קשה להתגבר עליהם“. בשנות 1858 השתולל ארבה ברוב המושבות, ואלו בשנת 1859 נבל המרעעה מחוסר גשם, והבקר נשאר ללא הספקה, תבאות החורף לא הגיעו גרעינים והקמה נקירה לקש. נביטת תבאות הקיץ — עלובה, ובאיין גרעינים וחסכנות מושנים קודמות היה מצב החומרិ של המתישבים — גושא.

„במקומות שאין בהם ערוצים ונחלים — נאלצו האיכרים לכודות בארות בעומק רב, עד 25 סאוין (כ- 50 מטרים) אשר סייפו להם מי-שתיה בלבד. ועל השקאת עצים וירקות לא דובר כלל.

„aicרים רבים חוכרים ומעבדים אדמות של בני-כפרם, נוסף לאדמותם הם.“.

כשליש מתישבי חרסן, לפי סיכוןו של רוזניצקי, הם בעלי משקים טובים ולבושים; שלישי — מסודרים פחות, ושלישי — עניים, גודים, ומיסכנים.

רוזניצקי ציין עוד כי מראה המושבות (שדה-מנוחה הגדולה שדה-מנוחה הקטנה, פובובייקוט, נובי-בריסלב, ונובי-קובנה) נאה יותר מאשר הכפרים הרוסיים שבביבה, וכי סביבת-הaicרים שם מצא גינות-ני ועצים; ואלו המושבות איזורי-לבקה, נובופולטאבקה ולכוב עשו רושם עגום: „השדות מעורדים חוק בעבודתם הרשלנית, כי רק לעיתים רחוקות עלה בידי המתנחלים המבוגרים להיות לעובדי אדמה חרוצים; אך אלה שבאו למושבות פילדים, או שנולדו במושבות — עובדים בחזרות ובתבונה, ואם גם לא הגיעו עדין לרמה של האיכרים הגרמנים, על כל פנים הם מציגים יותר מהaicרים הרוסיים“.

לדעתו רצוי להמשיך בהתיישבות, באשר "היהודים יכולים להיות עובדי אדמה חרוצים, לטובתם הם ולטובת המדינה; אלא שיהיה צורך בחלוקת מתאימה של הקרקעות בהתאם לסוגיהן ובנהוגת הקלות נוספת למתיישבים".

בתופעות, הערות והצעות מצידו של גאן, אשר בינויתם עלה בדרגה ונעשת יועז-סתרים וחבר המועצה של המיניסטריון לנכסי-המדינה, עובדו ההצעות הללו באישרו של מושבבו. בעיקרן היו אלו ההצעות לביצוע והודגש בהן: שיש להזכיר לוועדי הפלכימ-המערביים המתפלים בהתיישבות, שבהעבירים מועמדים לחרסון וילקאטירינוסלב — עליהם להקפיד על כל ההוראות בנוגע למועדידי הייאה, אירגון המשע, וצדוק האמצעים; וכן גם להקפיד בבחירה המועמדים.

הודגש שאת הבטים יש לבנות ולהכין לפני בוואם של המתיישבים. כמו כן יש לבוא בדברים עם מיניסטריון-הפנויים בדבר הגדרת הקצבה לבטים מ-100 רובל ל-150 ולבנותם בהתאם לתוכניות המחלקה הטכנית.

לקראת שנת 1847 נסתיים מועד הפיטור ממיס'הממשל שaicרי המושבות בילקאטירינוסלב נהנו ממנה. בהתאם למיס'הנשות היה עליהם לשלם בשנת 1857 2,872 רובל ובשנת 1858 — 4,951 רובל. בס"ה — 7,823 רובל. מן הרשות המפקחת על גביהו המסיטי הודיעו למונינים, שבמשך שנות השנים שהיו פטוריים ממשים נטענו המתיישבים בפגעים רבים, ושעם תום עשר השנים הם עומדים באותו מצב חומירי ירוד בו היו בראשית התיאישותם, ושהן ביכולתם לשלם את מסיהם: 5 שנים היו בצורת ורזון: במשך 6 שנים סבלו מארכה ויבול השdots לא החזיר אף את כמה הורעים; בשנת 1848 נפלו מדבר-הבקר 730 رجالים: במשך השנה — 1853, 1849, 1848, השtolלו מגפות חולירה, וצפדיינה ומ-2,584 אנשים שחלו — נפטרו 413 נפש; במלחמת-קררים (1853) מלאו המתיישבים היהודים את חותם האורחית והסיעו צבא וחמרי צבא בעגלותיהם. על כן ביקש הוועד המפקח להאריך את שחזור היהודי המושבות בילקאטירינוסלב ממשים לתקופה של עוד חמישה שנים.

מוראביזב לא נעה להצעות הוועד-המפקח והאשים אותו בהזנחה של גביהו המסיטים מאז 1857, במשך השנהותם; אולם הוועד המפקח עמד על שלו והודיע כי אכן אפשר לבצע את הגבייה באמצעות-כיפה, קלמר — מכירת חלק מרכוש היהודים. דרך אחרת אין. מוראביזב הביא את הבעייה בפני מועצת-המיניסטרים, שהחלטתה להאריך את שחזור המתיישבים היהודים ממשים עד 1862. החלטה זו אושרה על ידי אלכסנדר השני ב-26 בינוואר 1860.

רודניצקי חילק את המתישבים היהודים לשולשה סוגים: שלישי מבוססים, שלישי במצב המניח את הדעת ושליש — נחשלים. אם נזכיר כי רבים מן הכהרים הרוסיים אפילו יובל שנים אחר-כך, היו נחשלים, ורבים מן האיכרים היו נאלצים להתרגנס מעבודת-חוץ בעיר, ואם נזכיר כי מצב דומה היה בראשית המאה העשרים גם ברומניה, פולניה וקרפאטוריון, נמצא כי שני-שליש מתישבים המעבדדים את אדמותם באופן מניה הדעת, זהה התקומות דביה, לגבי יהודים שעיסוקם בחקלאות לא היה אלא פימי דור אחד בלבד. כמו כן היה מן העידוד גם בעובדה שבמי הדור הצעריר היו חרוצים ובקיים בענפי המשק.

באoten השנים נסתימה גם תקופה השיחור מסמים ונינתן לצין כי מלבד במקרים בודדים שולמו המסמים במילואם.

ארבעה סוגים מסוימים הוטלו על המתישבים:

א. להחזקת דרכיהם, מים וכור'

3.53 רובל לנפש לשנה.

ב. לצרכי האנט表 האזרית

60 קופיקות לנפש, קופיקה וחצי מכל דיסיאטן.

ג. על חשבון החזב למשלה

1.42 רובל מכל משק.

ד. לצרכים ציבוריים של הכפר

21 קופיקה לנפש.

כל המסים האלה עלו לכל משפחה בת 6 נפשות פ-30 רובל לשנה. ב-1860 בעשרות השטחים שעיליהם ניטע מטע ציבורי נמצאו במושבות חרסון בקרבת עצי-יער, כ-11,593 עצי-יער, 25,530 עצי-תות, וכרם גפניים. במשלחות נמצאו באותה שנה כ-28 אלף שתלי עיר ותות. בגינות סביב הכתים, היו נטועים עציפרי, תות ועצי-ינוי — בסך הכל פ-30,000 עז. לדברי גאים, ראש הוועדי-המפקחת, ביום ההם "המושבות עושות רושם נאה, הרחבות רחבים וישרים, ומשני צדיהם בתים נאים למדוי, מוסידים לבן, מוציינים בנקודות בחצרות מצוים מיבני-משק: רפת, אורווה, מהנסנית-תבואה, סוכה לכלים, ומרתף. חלק מהאיכרים הצטינו בפיתוח משקיהם ואף היו שוכנו בפרטים".

לדעתו של גאים הושפעו היהודים לא במעט מהaicרים הגרמנים, וביחוד מהמנוגיטים, שנשבו בכל מושבה כדי לשמש דוגמה ליודים. משקי הגרמנים טבלו בירק, היו מוקפים גפניים, ומחסנים מלאים מזון. "משקים לדוגמה" אלה הוכיחו מה אפשר לעשות בחירות, ידיות-העבודה ורצון טוב. מספר "הmeshkim לדוגמה" של האיכרים הגרמנים בסוף שנות ה-50 הגיע

במושבות חרסון ל-139 משקים, ובמושבות יקטרינוסלב ל-60 משקים. בסך הכל
— 199 משקים.

לדברי גאמס היו בין האיכרים עסוקים במלאה ומשחר, אולם בראש
ובראשונה היה עניינם בחקלאות. לעיתים קרובות היו האיכרים מגלים רצון
להכיר אופני-ibusד עיל יותר ומכשרים יותר משוכלים.
בדומה לשאר המנהלים והמפקחים המבקרים למיניהם היה אף גאמס בדעה
ש-מוסריותם של היהודים לקויה, וכי הביאו אותם ממקומותיהם ואורח-חייהם
הקודמים תוכנות של התפרעות, עקשנות, רמאות, רכילות ובייחוד — נטיה
לנזונות. אולם מאייד, ידע לצין בסיטוף שהודות למעברם לחיה עבודה חילאית,
מוסריותם משתבחת. ואגב אורחא היה מוסף לשבחם של היהודים המתנהלים
שאורח חייהם הוגן והם מתנוירים משתיה ואינם שטופים בזימה וניאוף. בשל
כל התכוונות הללו מביע גאמס את בטהונו שהדור הנולד במושבות והדורות
הבאים אחריהם יהיו לעובדי אדמה טבעיות, בתנאי שההמלמדים לא יקללו
אתם בחינוכם הפסול".

מכמה מספרים שבסקירות הניל אפשר ללמוד על ההווים ומסגרות המינהל
הציבורי של המושבות בחרסון ויקטרינוסלב בשנות הששים. מסתבר מהם
שבכל המושבות היו 83 יתומים, עליהם נתמננו אופטרופסים; רכוש החותמים
האלה (משקי הוריהם) הגיע ל-7,745 רובל. במושבות נמצאו 176 נכים, חולידי
נפש, נטול-בית ורכיש שלחזקתם נוסדה בשנת 1854 קרן מיוחדת בצוות
מס-פנימי שהוטל על כל בית. לקראת 1860 נמצאו במושבות 6 בתים-נכנת
ו-28 בתים-מדשות, וכיהנו בהן 14 רבנים. במושבות חרסון למדו "בחדרים"
930 תלמידים אצל 94 מורים. שכר-ההילמוד עלה לאייכרים כ-7,000 רובל
לשנה. במושבות יקטרינוסלב הורו — 13 תלמידים. בביית-הספר החקלאי למדו
4 נערים מבני המושבות.

מלבד ראש-המושבות שנקרוו "שולצימ" — עבדו בהנהלה הפנימית של
המושבות 46 איש בשכר, בתפקידים שונים.

באוכלוסייה היהודית במושבות, שמנתה 27 אלף נפש, התקימו במשך שנות
1860-1866 86 משפטים; 8 נשים נשפטו למאסר, 288 איש קיבלו עונשים
ADMINISTRATIVE CRIMES בעבירות כגון גזע התרשלות במשק, אי-ציותות ויציאה מהמושבות
ללא רשות:

בעונשי כסף 181 איש;

בימי-עבדה ציבורית 49 איש;

במאסר לימי אחדים 53 איש;

במלחמות 5 איש;

בסך הכל 288 איש

במושבות חרסון היו 14 בתיא-שיכר, ז.א. אחד ל-654 נפש ; במושבות יקטרינוסלב 13 בתיא-שיכר, ג.א. אחד ל-419 נפש.

			האוכולוסיה לקראת 1861
ברסן	21	מושבות בהן	1,778 משפחות — 16,932 נפש
בקטרינוסלב	16	מושבות בהן	864 משפחות — 9,852 נפש
			—————
בסק הכל	37	מושבות	2,642 משפחות — 26,784 נפש

בכל המושבות יחד היו באותו זמן : טויסים — 3829 ; ראש-בקר (כולל לודות) 9,274.

עובדות ומספרים אלו מדברי המפקחים והמקברים, היבשים לכואורה, נתונים מושג על אורך היו של ציבור היהודי זה, של 27 אלף נפש ב-37 מושבות, המעבד קרוב למיליאן ורבע דונם אדמה ; היו הפנים מוגבלים על ידי נבחריו ; וכל ילדיו לומדים תורה, כתיבה וקריאה בעברית. המתישבים לא הגיעו עדין לחיי וווחה, ואך לא לסתוק כל הגראטים. הבצורת הארץ עוד היו אורחים תכופים ; באילאו מושבות היה עדין מחסור במישתיה, ובכל מושבה נמצאו גם בעלי משקים נחשליים, ולא כולם בגלא רשלנות דזוקא. במשך השנים, נוצרו בקרב המתישבים דרגות של אישיותן חרמרי, ובשל כך גם יחסם של קנאה, שנאה ו מריבות.

לא כל ראש-מושבה ("שולץ") נהג ביושר, באדיבות ובהבנה לגבי בני המקום. היו בודאי שולצים תקיפים, שהקיפו עצם בחבר-חנפים, קרגיל בכל העולם. המצב לא היה אידיאלי, אך ברור כי הקשי הגדול ביותר כבר היה מאחוריו המתישבים.

המצב לאחר שיחרור האיכרים בשנות ה-60

עם שחרור האיכרים בשנת 1863 ניגשה הממשלה הרוסית לעבד תקנות של משטר עצמאי-אוטונומי בכפרים. עד אז היו ענייני הקרקע כלולים במיניסטריוון לנכס-המדינה ; מעתה עבר הטיפול בשיפור מעמד האיכרים ושכול משקיהם לזומטבו של הפלך. העניינים המקומיים בכל כפר התנהלו על-ידי ראש-כפר נבחר, והענינים הגושיים על ידי מוסד נבחר הקרי "וולוסט".

עורכי התקנות הבינו שאין להוציא את המתישבים היהודים מהמשטר החדש וסידוריו. התקנות הכלליות אושרו רק בשנת 1866, ובינתיים, כשם שלא הקפידו בכלל הנוגע למנהל הפנסי של האיכרים הרוסיים, כן לא הקפידו ביותר על שמירת התקנות הקודמות לגבי היהודים (איסור המסחר, איסור העסקת

שכירים נוצרים, וכדומה) בפלכים המערביים. לא כן במושבות חרסון ויקטרינוטלאב, אשר מאז היוסדן היו נתונות לפיקוח. על יסוד הפקורה החדשה (מה-22 באוקטובר 1859) להפסיק את ההתיישבות בפלכים המערביים ולרכזת בחרסון ויקטרינוטלוב. ניגשה הממשלה למש את החלטתה הולכה למעשה.

כמסופר לעיל, עמדו לרשות ההתיישבות היהודית בשני הפלכים האלה כ-80 אלף דיסיאטין. את הקרקעות האלה היה הוועד המפקח מחכיר לaiciri הסביבה וסוכמי-הכנסה הוקדשו לצרכים המיויחדים של המושבות היהודיות. שטחים אלה היו מספיקים כדי לישב עליהם כ-2000 משפחות. מועדים ראשונים היו מ-300 — 200 המשפחות שהגיעו לחרסון ויקטרינוטלוב כמה שנים לפני כן, ובינתיים התפררו בסביבה וציפו להתיישבות. הפקידות לא ידעה בדיק את מקומות מגורייהם ואם היה להם עדין עניין בהתקנות. על כל פנים כל מי שהיה בא ודורש, גענה וקיבלה חלקת-אדמה.

אחר נסיוון השניהם הקודמות הקפיד הוועד המפקח העליון למנוע بواسם של מועדים בטרם יהיה הכל מוכן לקבלתם, כולל בת-ימגורים. מיבני-משק וכי'. היות ובגלל המחסור בחומרិ בניין ובנאים אי-אפשר היה לביצ'ץ התיישבות בקנה-מידה רחב — הסתפק הוועד בישובם של 300 — 200 משפחות בשנה.

מהגנוון למדו שהקימוץ בהקצתה לבניין ולצד מזקיי, הכשיל את המתישבים הראשונים. עתה הגיעו הכל, שהקצתה להקמת משק חדש צריכה להיות לפחות מ-500 רובל.

ההקצתה להתיישבות היהודית באה מאקופת "מס הבשר" (שנגביה מהיהודים על שחיטה כשרה והוצאה לצרכי יהודים). קופות אלו היו פלכיות, ופעלו בתחום האוכלוסייה היהודית של כל פלך. הקצתות "מס בשר" למתיישבים ניתנה איפוא אך ורוק למועדים מאותו הפלך. היסוד זה עורר בעיות, כי היה צורך להימלך בשרי הפלך שמננו באו המתנהלים ולשאול אותם אם ניתן להוציא מהkopות של "מס-הבשר" הקצתות לצרכי ההתיישבות.

התשובות היו לעיתם מתהממות. היו אשר ענו שאמנם ישנים כספים אך אין להוציא סכומים גדולים; שישנם צרכים מקומיים אחרים, ושכל ההכנסות כבר משוריינות לצרכים מוגדרים... וכן היו גם שרים-פלך שהטילו ספק בכלל עניין ההתיישבות, ורמזו על כך שפשלוניותה הונ, בעיקת מושום שליהודים אין כל עניין בחקלאות.

שוב נתקבש איסלאבין, אשר כזכור ביקר במושבות בהיותו מזקירו של קיסלוב כ-1851, לבקר, לבדוק ולהזות דעתו על הצורה בה יש לכלול את החקלאים היהודיים בסדר החדש. איסלאבין עלה בינותים לגדולה; לאחר שכיהן

במשך שנתיים כראש הוועד המפקח, היה עתה יועץ בהנהלת המיניסטרין
לנכסי-המדינה ולדעתו ועצתיו היה משקל.

בביקורו הפעם, ב-1865, קרוב ל-15 שנה אחר ביקורו הראשון, הייתה לו
אפשרות להשוו ולקבע את מידת ההתקדמות וההתפתחות. איסלאבין מצא
אמנם התקדמות מסוימת, אולם רשמי בדרך כלל היו פסימיים. במושבה
אחוג ראה אותו בתים רעועים כמו לפני 15 שנה; לא בכל המקום נקלטו
שתייל-העצים שניטעו; לא בכל המושבות גפרעו המסים; גינות-הנוי לפניו
הbatis לא כוון היו נאות!

רודינצקי, כוכור, סייג את המתישבים בשלוש דרגות; איסלאבין הסכים
לדעתו רק לגבי המתישבים בפלך יקטרינוסלאב, ואלו במושבות חרסון
העיריך איסלאבין את מספר הנחלים מכמאנית המתישבים ולא כשליש. סיבת
חוטר-התקדמות תלה בחינוך המסורת של הרבנים וה"מלמדים" — ובשתה
זה לא מצא כל שינוי. הספר "המלמדים" גדול; נבנו בת-ימדרש חדשים;
ה"ישיבה" במושבה רומנובה עמדה על תילה והשפעתה נראית לו כזיקה.
איסלאבין נתן דעתו לע考ר מן השורש את "הקנות היהודית העוצרת
את התקדמות". עם זאת הבין שאין לעשות דבר באמצעות אדמיניסטרטיביים.
על כן הצע שוב לגיס למטרה זו כמה ממשיכי אודיסיה, ביחוד את גורביין,
שייסד שם בית-ספר יהודי, היה מקורב לשטנות המהוז והכיר את המושבות
עליו הטיל לעבוד תוכנית למידים מתאימה, לפחות מקרוב "המלמדים" את
הראויים ביותר לתפקיד-הורה, להפוך כמה בת-ימדרש לבתי-ספר, ולמצוא
דרך-השפעה על הורים שישלמו גם את הגנורות לבתי-הספר.

לאחר שקרא המיניסטר א. א. זלגוי את סקירתו של איסלאבין רשם
בשוליה: "...סבירני שהמפעל לקוי מיסודה, שלא הצלחה ואין לתקנו באורה
אדמיניסטרטיבי. ספק אם יש תועלות לייסד מחדש מושבות עבריות ולהפוך
יהודים לעובדי-אדמה בדרך של כפיה. רק על ידי חינוך מתמיד ופיקוח קפדי
אפשר יהיה לחנן ולשפר את תוכנותיהם והרגליהם... אולם היה ופקול וטיפול
באליה אינם אפשריים, נשאר רק לפתח את המושבות הקיימות ולמסור אותן
וכן את שאר הכפרים להנחלת שלטונות הפלחים (הכוונה כנראה: למסטבו
— צ.ל.). אבקש לביר סקירה זו בוועדה מיוחדת בראשות סגן המיניסטר ולהציג
את המסקנות".

בהתאם לחלטתו של זלגוי, הורכבה ועדת מיוחדת לדון בעיה זו. דעתו
של המיניסטר זלגוי, בשולי הסקירה, משקפת את השינוי בהשקפות ובהליך
הרוחות בראשית מלכותו של אלכסנדר השני. הליבראלים הילך והתנדף.
השמרנות כבר נתנה אותהיה, בייחוד בכל הנוגע ליהודים. הוועדה המוניה
כבר פעה באוירה מסוימת.

הוועדה, בה השתתף גם איסלאבין, מצאה וסיכמה ש„מפעלי ההתיישבות במשך 60 שנים קיומו היה בעיקר חיצוני ורשמי (כלומר שלא נבע מרצונות של היהודים אלא מיזמת הממשלה); החלטת הפיקוח בפלכיהם המערביים הקלה על רבים מהמתיישבים לונוח את החקלאות למחרצה“.

המושבות בחרסון ויקטרינינוסלב הגיעו, לדעת הוועדה, לתוצאות רצויות במידה מסוימת, הודות לפקווד התמור עלייהן והודות להדרכת המנווגיטים. בקרוב המתיישבים נוצר גרעיןatri העשויה להתחזק בתנאים נוחים; אולם זהו היגש פחות־עדך לגבי המאמצים וההשעות הרבים. המטרה — להקל על הפלכיהם שבתחום המושב מעודף היהודים — לא הושגה. הצעת־הוועדה הייתה להפסיק את המשך ההתיישבות בפלכי חרסון ויקטרינינוסלב משנת 1867 ואילך.

כסעיפי־מעבר לקראת הפסקה זו הציעה:

א. היהודים אשר הגיעו מקהילותיהם וטרם הגיעו למקום ההתיישבות בות — ישארו במקומותיהם;

ב. היהודים אשר הגיעו למקום ההתיישבות ולא התנהלו, והם ישבים בעיר־הסבבה ועוסקים בעיסוקים שונים באישור הרשות — תינטון להם ארכה להתיישב על אדמות עד שנת 1868 — או שיוחזרו למקוםות מגורייהם הקודמים;

ג. היהודים אשר לא אושרו להתיישבות, אולם ישבים בינתיים במושבות ועוסקים זמנית בחקלאות, יאושרו;

ד. האפשרות הניתנת למתיישבי הפלכיהם המערביים לעזוב את ההתיישבות לפני תום 25 השנים עלייהן התחביבו, תינתן גם לאיכרי־המושבות בחרסון ויקטרינינוסלב.

ה. האיכרים שנטשו את משקיהם, והיותם מחוץ למושבה ללא היתר מהרשויות המקומית — יגשלו מעמדם בחקלאים, וכמוון, שאין יותר להם על מסיהם וחובותיהם למשלת.

ו. המושבה רשאית להוציא מקרה כל מתרשל, עצמן, ומ��פרע ולנסלו מאדמותו — אם יוחלט על־כך באספה כללית ברוב של שני שלישים; את האנשים המוצאים יש לציד בדרך למועד 6 חדשם, כדי שיוכל להירשם באחת הקהילות. במשק המתפנה אפשר לקבל מועמד אחר מבלי לציידו בשום זכויות מיוחדות.

ז. האדמות הממשלתיות הרזרביות, שהוקצו להתיישבות היהודים בחרסון ויקטרינינוסלב וטרם ישבו (הכמה ל-80 אלף דיסיאטין), יוחזרו לקראת 1867 לרשות הממשלה.

לא מצאנו בכתובים החלטה מפורשת לאישור הצעת-הוועדה בדבר הפסקת המשך ההתיישבות בחרסון ויקאטרינוסלב. אולי אושרה הצעה מבלתי שניתן לכך פירסום, אולם עובדה היא כי העברת מועמדים מהפלכים המערביים לחרסון ויקאטרינוסלב נפסקה, לאחר שלכל מועמד הוצרכה קופת "מס בשר" הפלכית להקצביב 500 רובל; וכසפim אלה לא נמצאו לה-ליך זה.

תנועת ההתיישבות היהודית שהחלה בחרסון בראשית המאה הי"ט קפאה בשנת 1866. עוד היו הש寥ות במשקים שנתפנו מתושבי המקומם, או בני הדור הצעיר שהתחתנו וירשו נחלת אבות. אך התנועה פסקה. אותה שנה היו בחרסון ויקאטרינוסלב — 39 מושבות. (ראה פירוט סטטיסטי בנספחות) האיכרים בהן רובם הסתגלו כבר לעבודה חקלאית. בני הדור השני היו אהובי עבودה, ואם נמשך חלק מהaicרים לעיסוקים צדדיים במלאה או בסחר — לא נגרע בכך מהאופי החקלאי של המושבות שדתויהם מעובדים, וברשותם עדרייבקר, גני-ירקוט, ומטעי-עצים. נוצר בהםו כפרי של חי עמל ופשטות.

סקירתו של קלואס בשנות 1870

קלואס היה אחד הפלדימר הקרים באחלה התיאשיות בוגורותה (לשכת האפוטרופוסית). בשנת 1870 נחמונה על-ידי המיניסטריון לבקר במושבות ולמסור סקירה לשלטונות. הוא ציין שהחלק מהמתיישבים ונדרים זמינים מהמושבות — אולם מספרם של אלה אינו רב; אף הדגיש כי, לדסחו, אין כל רע ברך שפי אחד במשחה גדולת המשבדת יפה את המשיל. יצא לזרימה כדי להרוויח מושהו מז'אנ; גם הוא, כקדמייה, נטפל ל"השפטת הרעה" של הרבנים והמלמדים, אולם בדרך כלל, רשמיו הם היוביה. נביא בזה כמה נתונים מסלירתו:

...הaicרים היהודים נוכחו בתוטלת שצמחה להם מעבודת-האדמה והם שוקדים במרץ ובחירצאות למעז שיכלול משקיהם.

...בעבודות השדה עוסקים לא רק גברים, אלא גם נשים יהודיות, בעיקר מבנות דור החדש.

לבריוו — אחד המכשילים בהפתחות הקרים הוא המהסור במים: ...התיאשיות משוכלת, אף שלaicרים מומחים ובקיים, מותנית במים רבים. במושבות היהודיות משפייע המהסור במים לרעה על המתיישבים. המושבה דוברזיה, למשל, זכתה רק בשנת 1859 במישתיה מהבאר שחפרו בנין-המושבה עצמן ולמרות שאיכות-המים צולה למושבה 1,000 רובל לשנה, לא תמיד הם ראויים לשתייה. בשנת 1868 חפרה המושבה באר חדש, אולם מימה של זו אינם טובים. המהסור במישתיה מורגש יותר עם ריבוי האוכלוסייה במושבה;

בנובופולטאקה ישנן איז-אלו בארות, אולם מימיהן מרידים, מלוחים וגורמים למלחמות. מים טובים הפקו לעניין שבמסחר. בערבי-ההגים מבאים האיכרים הנוצרים מהכפרים השכנים מים למושבה ומוכרים אותם בدلילים. בתשע המשבות היקטרינוסלביות יש מישתיה טובים. במושבה גראפסקאה יש באך שמיימת רוויים בחומר מנירלי גרווע וرك המשבות העניות משתמשות בהם; ואלו האיכרים המסודרים מבאים מים בעגלות ממושבה הגרמנית מריננפלד".

"...במושבות נובוזלאטופול, טרודוליגובוקה, ניצ'יבקה, אין מישתיה נאיכריהן מבאים מים מכפרי הנוצרים השכנים למרחק של 7—3 פרוסאות".
...במושבה ויסולאייה מי-הבאר טובים, כל עוד הם טריים, אולם געשים מרידים אחורייהם עומדים זמינה בחבית".

"...המושבה קרטנסלקה משתמשת בשני מאגריים להשכות את הקבר ואחד מהם מתאפיין בימי הקץ".

מכל הרבייזורים שביקרו במושבות היה קלואס הראשון שעסק ביטודיות בשאליה זו של מחסור במים והראשון שנתן דעתו על פתרונות שונים.

בעמדתו על גורמי-הנחשות של המושבות היהודיות משווה קלואס את תנאייהן לתנאי המושבות הגרמניות והבולגריות: "הגרמנים והבולגרים, איכרים מלידה ורגלים בחקלאות קבלו 50 או 65 דיסיאטין למשפחה, ללא התהשבות במספר הנפשות במשפחה; בהיותם איכרים מומחים, בחרו לעצם את השטחים הטובים. ליהודים הוקצו רק 30 דיסיאטין למשפחה, על אדמות גרוועות, ש>wom איכר לא היה מסכים להתיישב עלייהן; האיכרים הגרמנים או הבולגרים חופשיים לעסוק בעבודות צדיות, בסחר או במלאה למען הגדלת הכנסתותיהם, ואילו ליהודים נאסר כל עיסוק צדי; האיכרים הגרמנים והבולגרים יכולים לקבל עם גידול המשפחה אדמות נספנות מהקרקעות הרוועיות. דבר זה גמצע מהיהודים; האיכרים הגרמנים והבולגרים ראשים להעסק פועלים נוצרים מהכפרים הסמוכים, ואלו יהודים מותר, לכל היותר, להעסיק בעונה הבוערת פועל יהודי, שבדרך כלל אינו רגיל בעבודות שדה. ...בתוקף התקנה האומרת שהמשפחה יהודית כשרה להתיישבות רק אם יש בה שלשה גברים מוכשרים לעובדה — הרכבו לעיתים קרוביות שתי משפחות ליחידה משפחתיות אחת באופן מלאכותי, וקיבלו רק ייחידת-משק אחת ובית מגורים אחד. דוש-משפחות זו אינה מאפשרת הנהלת משק מסודר והיחסים בין שתי המשפחות לרוב געשים מותחים"....

עוד גילה קלואס, כי במושבות הגרמניות והבולגריות הוכפלת האוכלוסייה במשך 25 שנים, ואלו ברוב המושבות היהודיות לא זו בלבד שלא היה ריבוי, אלא שהיתה ירידת תלולה.

בשנת 1870 אין شيئا' במספר המתישבים וב-39 המושבות שבחרסון וביקטרינוסלב נמצאו אותה שנה בס"ה 2788 משפחות. בסיכוןו מצין קלואס שוב ש"המושבות היהודיות מהוות עתה ציבור של עובדי-אדמה ממש. יש איכרים בעלי משקים ממוסים ומשכילים למדיה בשווואה עם רבים מהאיכרים הרוסים". בשולי הסקירה רשם המיניסטר זלנוי: "אנגי מודה לאדון קלואס בעד מילוי מוצלח של תפקידו". ובזה גם גג גג הסקירה החביבת בארכונים...

בשנים שלאחר ביקורו וסקירתו של קלואס חלו תמורה רבות בחיה הכפר הרוסי ובחברה הרוסית כולה, ואף הממשלה נאלצה לדון בכובד ראש על תחקה ואירגון בהתאם למציאות וההתפתחות לאחר שייחרו האיכרים. התקנות החדשונות נושאו תחילת ברוח ליברלית; נקבעה הנהלה עצמית מקומית לכל כפר; האיכרים בחרו בעצמם את ראש הכהן; כל גוש של כפרים נכלל בהנהלה אזורית שנគראה "זומסטט"; בכל פלאק קם מוסד בשם "זומסטבו" שבפיקוחו היו נתונים העניינים החקלאיים והמקומיים של הכהרים. כגון: דרכי, בת"ספר, בתיה-חולים, מוסדות טוציאליים ובמשך הזמן גם הדרכה-חקלאית ובנקים להלואות. כדי שלא נחשוד את המשטר הצארי בדמוקראטיה יתרה, יש לצין של פריטם מפקד המשטרה האיזוריית — הייתה יותר השפעה וסמכות מאשר לראשי הכהרים, וכי לראשי הזומסטבו נבחרו בעיקר בעלי-אותות, על כל פנים בתקופה הראשונה — צ.ל.).

ועתה היה צורך — לדון במסירת הקרקע הממשלתיים לאיכרים, לצמירות, ובכל המערכת התחוקית הכרוכה בזה. אגב-כך צפה השאלה: כיצד לשלב את המושבות היהודיות במערך החדש. מאו סקירת קלואס בשנת 1870 החלפו שנים. תקנות עובדו מחדש. שרין התחלפו. הליבוראליות פחתה, ורבתה השמרנות ואיתה עלה וגאתה שנאות-ישראל. התקנות התיישבות היהודית חדרה לעניין אישים רמי-עליה בפטרבורג, ועל יסוד תקנות ההתיישבות היישנות נשלו רבים מהאיכרים היהודים על ידי הפקידות המקומית בעזון "רשלנות" "עצלנות" ו"התפרעות". כדי לשלב את הייצור שלוו "התישבות יהודית" במערכות התקנות הכלליות היה צורך בברר מחדש את מצבו ומעמדו. מפקיד זה הוטל, בשנת 1880, על איבנסינצ'ב.

לפי המספרים המובאים בסקירתו של איבנסינצ'ב נמצאו בכל המושבות רק 1956 משפחות, ואלו לפי סקירת קלואס, 10 שנים לפניו-כן, היו בהן 2788 משפחות. אין בידינו תעודות ומיסמכים שיהא בהם כדי הסברת הירידה. אולי נהיה קרוביים לאמת, אם נניח שבשנות השבעים, כשבגרה הריאקציה והיחס להתיישבות היהודית נצטנן, הירבו הפקידים להפעיל את תקנות "הנישול" לנבי כל בעלי-המסקים שנראו בעיניהם פ"נחים".

לפי סקרת איבנשינצ'ב היו עיסוקי המתיישבים היהודיים כדלקמן:

בחקלאות (בקביעות)	1450 משפחות
במסחר	49 משפחות
במלאכה בתוך המושבות	160 משפחות
במסחר ומלאכה מחוץ למושבות	147 משפחות
נודדים (כנראה בעיסוקים מקרים)	137 משפחות

בsein-הכל 1943 משפחות

גם איבנשינצ'ב, כקודמי, תולה את פיגורן של המושבות היהודיות באדמות הגרוועות, בחסרי-עירות ובחוואר-מים, בשנות הבצורת התוכופת, באקלים בלתי-נוח, ובפגעי-טבע כגון ארבה, עכבריה-השדות, ומזיקי-חקלאות; גם הוא מוצא טעם לפגם בתקנה האוסרת על היהודים להיעזר בשכירים נוצרים והגורמת להפסדים עצומים בעונת הבווערת. כמו כן מצין גם הוא שלמרות כל אלה, הצדיקו היהודים את מטרת הממשלה בחריזותם ושאייפתם לההפק לעובדי-אדמה טובים ומדגיש כי הסתגלות היהודים הוכחה גם במראה החיצוני של כפריהם, שרבים מהם נאים יותר מהכפרים הרטויים. הוא נוהג במידת-החסד ליהודים שנשלו מאדמתם בגל אי-הצלחתם המשקית, העוסקים במושבות במלאכה, וטענו שב-שתיים-שלוש שנות יבולים טובים יכולים לתקן את מצבם ולהיות איכרים טובים".